

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Рівненський державний гуманітарний університет

**ФІЛОСОФІЯ.
ПЕДАГОГІКА.
СУСПІЛЬСТВО**

Збірник наукових праць РДГУ

Випуск 1

Засновано у 2011 році

Рівне – 2011

УДК 1+37+316.3
ББК 87+74+60
Ф-561

Рецензенти: **Закович М.М.** – д. філос. н., професор кафедри культурології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Лісова С.В. – д. пед. н., професор, директор Інституту педагогічної освіти Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, дійсний член АПСН;

Троян С.С. – д. і. н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і країнознавства Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету

Ф-561 **Філософія. Педагогіка. Суспільство :** Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 1. – Рівне : видавець О. Зень, 2011. – 319 с.

ISBN 978-617-601-024-1

Концепція збірника базується на науковій актуалізації методологічних засад гуманітарного знання і висвітленні духовно-практичного потенціалу наук про людину і суспільство. Розрахований на фахівців гуманітарних і соціально-політичних наук.

УДК 1+37+316.3
ББК 87+74+60

ISBN 978-617-601-024-1

© Рівненський державний
гуманітарний університет, 2011

Головний редактор:

Шугасва Л. М. – д. філос. н., професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету.

Редакційна колегія:

Булига І. І. – к. філос. н., доцент кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету (відповідальний редактор);

Вербець В. В. – д. пед. н., професор, декан художньо-педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету;

Гон М. М. – д. політ. н., професор, завідувач кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету;

Докаш В. І. – д. філос. н., професор, завідувач кафедри соціології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Дем'янюк Т. Д. – к. пед. н., професор, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Дичківська І. М. – к. пед. н., професор кафедри педагогіки і психології (дошкільної) Рівненського державного гуманітарного університету, член-кореспондент АПСН (відповідальний редактор);

Жилюк С. І. – д. і. н., професор, завідувач кафедри релігієзнавства Національного університету «Острозька академія»

Литвиненко С. А. – д. пед. н., професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Малафійк І. В. – д. пед. н., професор, завідувач кафедри загальної і соціальної педагогіки та акмеології Рівненського державного гуманітарного університету, член-кореспондент АПСН;

Павелків Р. В. – д. псих. н., професор, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології, директор Інституту психології та педагогіки, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи Рівненського державного гуманітарного університету, академік Академії наук Вищої школи України;

Пальчевський С. С. – д. пед. н., професор кафедри загальної педагогіки та акмеології Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко О. Б. – д. пед. н., професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Поніманська Т. І. – к. пед. н., професор, завідувач кафедри педагогіки і психології (дошкільної), проректор з наукової роботи Рівненського державного гуманітарного університету, член-кореспондент АПСН;

Постоловський Р. М. – к. і. н., професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, ректор Рівненського державного гуманітарного університету, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук, член-кореспондент АПСН;

Саух П. Ю. – д. філос. н., професор, завідувач кафедри філософії, ректор Житомирського державного університету імені Івана Франка, академік Академії наук Вищої школи України;

Стоколос Н. Г. – д. і. н., професор, завідувач кафедри філософії і соціальних наук Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету;

Швецова-Водка Г. М. – д. і. н., професор кафедри бібліотечознавства і бібліографії Рівненського державного гуманітарного університету;

Яроцький П. Л. – д. філос. н., професор, головний науковий спеціаліст Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Друкується за рішенням Вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
Протокол № 10 від 27 травня 2011 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
Серія KB № 17745-6595P

Адреса редакції: кафедра філософії,
Рівненський державний гуманітарний університет,
вул. Остафова, 29, м. Рівне, 33027

ЗМІСТ

Філософія

<i>Гур'янова І. Е.</i>	9	Принцип об'єктивності історії та історичного в пізнанні соціальних явищ
<i>Заглинська Л. В.</i>	22	Філософія економіки ХХ ст. в контексті сучасних соціально-економічних трансформацій
<i>Коберник Н. І.</i>	35	Феномен Кирила і Мефодія: культурно-релігійний аспект
<i>Шугаєва Л. М.</i>	46	Ідейно-світоглядна трансформація православного сектантства в Україні
<i>Шамсутдинова-Лебедюк Т. Н.</i>	54	Глобалізація та іслам
<i>Шевчук К. С.</i>	64	Основні аспекти теорії цінності Романа Інгардена
<i>Шевчук Д. М.</i>	76	Постмодерні виміри політичної філософії

Педагогіка

<i>Безкорвайна О. В.</i>	90	Проблема особистісного самоствердження в педагогічних дослідженнях
--------------------------	----	--

<i>Генсіцька- Антонюк Н. О.</i>	102	Роль системи освіти у формуванні гендерної ідентичності особистості
<i>Гудовсек О. А.</i>	110	Естетичне виховання в філософському ракурсі (історичний аспект)
<i>Дем'янюк Т. Д.</i>	120	Теоретико-методологічні засади формування вчителя як конкурентоспроможного фахівця
<i>Дичківська І. М.</i>	129	Інноваційні підходи у побудові виховного простору школи Саммерхілл
<i>Кособуцька Г. П.</i>	141	Діалогічний рівень підготовки майбутнього педагога: теоретико-методологічні основи
<i>Петренко О. Б.</i>	154	Генеza гендерного підходу до освіти у контексті української філософської думки
<i>Поніманська Т. І.</i>	165	Гуманізм як ціннісна характеристика педагогічної діяльності
<i>Пироженко Л. В.</i>	176	Проблеми підручникотворення у період реформування змісту загальноосвітньої школи (1964-1976 рр.)
<i>Рицька Н. Ф.</i>	186	Педагогічні аспекти гендерного виховання молодших школярів

<i>Сорочинська Т. А.</i>	195	Становлення професійної підготовки майбутніх учителів у педагогічних закладах Рівненщини (1939-1941 рр.)
<i>Тимочко І. Б.</i>	206	Особливості організації напрямів просвітницької діяльності православних братств Волинської губернії
<i>Ціпан Т. С.</i>	217	Формування громадянськості у підлітків в умовах дитячо-юнацьких об'єднань

Суспільство

<i>Булига І. І.</i>	228	Релігійно-церковне життя Волині у контексті політичних трансформацій (1939-1941 рр.)
<i>Ворон О. П.</i>	238	Місіонерська діяльність Римокатолицької церкви в умовах незалежності української держави
<i>Гон М. М.</i>	250	Забезпечення прав етнічних меншин у Другій Речі Посполитій
<i>Дубей В. І.</i>	262	Правові засади співпраці України з ЄС у галузі міжнародних автомобільних перевезень

<i>Жилюк С. І.</i>	272	Роль духовенства Волині–Житомирщини у соборному русі 1920-х рр.
<i>Мишков В. Я.</i>	286	Діяльність митрополита Адріана (Четвергова) в контексті модернізації Російської Старообрядницької православної Церкви
<i>Слесаренко А. В.</i>	296	Чеський андеграунд 70–80-х років ХХ ст.: історико-культурний аналіз
<i>Шеретюк Р. М.</i>	305	Окремі аспекти конверсії греко-уніатів Правобережної України до римо-католицизму наприкінці ХVІІІ ст.

УДК 37.017.4-053.6:061.213

Ціпан Т. С.

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКМХ ОБ'ЄДНАНЬ

У статті розглядаються особливості формування громадянськості підлітків в умовах дитячо-юнацьких об'єднань, визначені функції громадянськості, дескриптори, що впливають на формування громадянськості у підлітків.

Ключові слова: громадянськість, функції громадянськості, дитячо-юнацьке об'єднання, підлітки.

В статье рассматриваются особенности формирования гражданственности в условиях детско-юношеских объединений, определены функции гражданственности, дескрипторы, влияющие на формирование гражданственности у подростков.

Ключевые слова: гражданственность, функции гражданственности, детско-юношеское объединение, подростки.

The article deals with the problem of forming civic in the condition of children-youth associations, the functions and descriptions of civic which influence on the forming of civic in teenagers are defined.

Key words: civic, functions of civic, children-youth associations, teenagers.

Постановка проблеми. Формування громадянськості є однією з важливих проблем у виховному просторі національної школи. Особливої актуальності ця проблема набуває в нинішніх умовах.

Проблему громадянського виховання досліджували філософи, соціологи, психологи і педагоги на різних етапах розвитку суспільства і державності. Питання виховання особистості як громадянина своєї держави піднімали в наукових працях філософи античного світу Сократ, Платон, Аристотель.

Про важливість проблеми на сучасному етапі розвитку українського суспільства засвідчує і низка нормативно-правових документів, де підкреслюється значення формування громадянськості у молодого покоління, зокрема: Конституція України, Закони України «Про молодіжні та дитячі громадські

організації», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепція громадянської освіти в Україні, Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті та ін. Відтак, *метою* нашої наукової розвідки постає аналіз особливостей формування громадянськості у підлітків в умовах дитячо-юнацьких об'єднань.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях ця проблема розглядається багатоаспектно. Історико-педагогічним аспектам громадянського виховання присвячені наукові дослідження П. Ігнатенка, Л. Криницької, В. Поплужного, Н. Косаревої; загальнопедагогічним засадам громадянської освіти і виховання – І. Зязюна, В. Кременя, Ю. Мальованого та ін. Проблему громадянського виховання у позаурочній і позашкільній виховній діяльності школи досліджували П. Вербицька, Т. Дем'янюк, Ю. Завалевський, П. Кендзьор, Л. Рехрета, К. Чорна; формування громадянської свідомості – М. Боришевський, Л. Снігур; громадянської активності – М. Бабкіна, Н. Карпач, О. Киричук; громадянських якостей – І. Дуранов, В. Кобзар, О. Сухомлинська, М. Рудь, Г. Філіпчук. Умови формування і розвитку громадянської спрямованості розглядали В. Антоненко, Т. Яблонська, В. Іванчук та ін. Громадянські цінності сучасного українського виховання, досліджені в роботах О. Вишневецького, І. Підласого, Ю. Руденка, В. Струманського та ін. Проблема громадянського виховання за рубежом розглянута в роботах Даваа Жигдейн (Монголія), Вл. Крисяк (Польща), І. Шенберг (Латвія), С. Френе (Франція), М. Якобсон (США) та ін.

У працях вітчизняних вчених громадянськість розглядається як: єдність правової, політичної і правової культури; система стосунків особистості, позиція особистості; якість чи сукупність якостей, здатність до реалізації громадянських прав і обов'язків, відповідальність особистості; воля громадянина, інтерес, цінність і мотив, активність щодо реалізації інтересів держави і суспільства; знання прав і обов'язків громадянина, історії держави і суспільства; почуття і емоції, пов'язані із ставленням особистості до суспільства

і держави; духовність і мораль; діяльність, спрямована на виконання громадянських обов'язків тощо.

Пропагуючи ідеї громадянського виховання в загальнонародському контексті А. Лурія зауважує: «Ми повинні ламати стіни дому заради класу, стіни класу заради школи, стіни школи заради об'єднання усіх шкіл міста, і т. д. аж до дитячих рухів, що охоплюють усю країну, чи навіть світового дитячого руху...» [8, с. 54].

Тому ми виокремили дитячо-юнацькі об'єднання як з одну з умов, що сприяє формуванню вищезазначеної якості.

Виховний вплив дитячих організацій і об'єднань на становлення особистості підлітка досліджували Л. Алієва, О. Безпалько, М. Гурьянова, С. Діба, Ю. Жданович, А. Зайченко, Н. Карпач, В. Москаленко, Р. Охрімчук, Ю. Поліщук, С. Тетеревський, Л. Шелестова. Проблемні формування громадської активності молодших підлітків у дитячо-спортивних об'єднаннях за місцем проживання присвячені дослідження О. Шамича.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи із визначення громадянськості як інтегрованої якості, що дозволяє людині почувати себе юридично, морально і політично захищеною і дієздатною, ми вважаємо, що вона формується у таких сферах:

- мотиваційно-ціннісній – передбачає формування духовності, громадянської совісті і гідності, переконання особистості, прагнення до пізнання істини при дотриманні громадянського законодавства;

- когнітивній – включає знання прав і обов'язків громадян, історії країни і громадянського суспільства, його традицій і звичаїв, а також громадянську свідомість і самосвідомість;

- поведінковий – проявляється у дотриманні громадянських обов'язків і реалізації громадянських прав, активній участі в житті суспільства;

- рефлексивно-регулятивній – передбачає розсудливість, відповідальність, громадянську орієнтацію і корекцію громадянської позиції, системи громадянських стосунків.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу з питань формування громадянськості [4; 5; 7], ми припускаємо, що громадянськість сприяє реалізації таких функцій:

1. *Комунікативно-дискусійної*, яка проявляється в громадянській світоглядній позиції особистості, емоційній включеності, логічності і послідовності аргументації при обговоренні актуальних проблем життєдіяльності громадянського суспільства і держави.

2. *Діагностичної* – проявляється у здатності визначити небезпечні тенденції суспільно-політичного життя, які загрожують інтересам особистості як громадянину, а також державі і суспільству.

3. *Прогностичної* – співвідноситься із здатністю прогнозувати особистістю розвиток явищ суспільного життя для вироблення власної громадянської позиції стосовно явищ суспільно-політичного життя з опорою на певні конституційні громадянські права і обов'язки.

4. *Рефлексивної (аналітико-оцінювальної)* – передбачає виявлення здібностей до самоаналізу власної громадянської позиції, самоаналізу життєдіяльності відповідно з інтересами розвитку держави і суспільства.

5. *Вибіркової* – передбачає вибір варіантів і способів громадянської поведінки, яка орієнтується на інтереси держави, суспільства і самої особистості.

6. *Смислотворчої* – передбачає державно і соціально орієнтовану динаміку ціннісно-мотиваційної сфери особистості у змінних умовах громадянської життєдіяльності.

7. *Опосередкованої* – сприяє співвідношенню зовнішньої дії і внутрішнього стану із громадянськими цінностями і побудову на цій основі відповідних реакцій, дій і громадянської життєдіяльності.

8. *Критичної*, яка проявляється у ставленні особистості до альтернативних їй цінностей (національних, загальноєвропейських, проросійських тощо).

Повноту цих функцій в діяльності суб'єктів громадянської життєдіяльності можна вважати певним мірилом того, що становлення особистості досягло особистісно-інтегративного рівня прояву громадянськості.

Здійснюючи пошук умов, що забезпечують високий рівень громадянськості у членів дитячо-юнацьких об'єднань, ми

орієнтувалися на досвід роботи тих об'єднань, що утвердили себе у світовій та вітчизняній громадсько-педагогічній практиці як такі, діяльність яких сприяє патріотичному і громадянському вихованню підлітків. Враховували також умови сьогодення, зокрема «... стан справ, що склався у школі, актуалізує проблему дитячих об'єднань, клубів, творчих колективів – тих місць свободи в яких дитина може бути «сама собою», поводитися невимушено і спонтанно..., де цінна тим, що вона просто є» [10, с. 47].

Наукове осмислення сутності проблеми громадянського виховання дозволило нам виокремити стратегічний напрям виховної діяльності у дитячо-юнацьких об'єднаннях, а саме, різнобічну виховну діяльність, спрямовану на формування громадянськості.

Експериментально-дослідну діяльність щодо формування громадянськості у підлітків ми організували у дитячо-юнацьких об'єднаннях освітньо-пізнавального, художньо-естетичного, трудового, спортивно-оздоровчого, організаційного напрямів. При цьому враховували вік членів дитячо-юнацьких об'єднань – підліткової.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу з питань формування громадянськості [3; 4; 5; 7], ми вирізнили дескриптори, які передбачають розвиток громадянськості у підлітковому віці:

- *знання*: символіки країни, в якій живе; структури державної влади в країні; володіння українською мовою; володіння уявленнями про сутність понять: суспільство, країна, держава, Батьківщина, патріот, український народ; знання основних громадянських прав і обов'язків; уявлення про міру і ступінь відповідальності за асоціальну поведінку і порушення закону; відносно основних подій державного і суспільного життя в країні;

- *уміння і досвід*: спілкування й налагодження стосунків з іншими людьми у практиці суспільного життя і навчальній діяльності; участь у громадському житті школи, громадського об'єднання; виконання громадських обов'язків і доручень; діяльність, спрямована на задоволення суспільних інтересів і потреб;

- *ціннісно-мотиваційна сфера*: усвідомлене ставлення до школи як до державної інституції, що має велике значення для

підготовки до самостійного життя; здатність оцінювати існуючі стосунки через призму суспільних інтересів; формування позитивного ставлення до оточуючих людей, пошук ідеалів і авторитетів; здатність обумовлювати ставлення до власних вчинків; наявність емоційно позитивного ставлення до країни, її символів, патріотичних і соціальних цінностей;

- *емоційно-вольова реакція*: прагнення бути визнаним, завоювати статус серед ровесників; прагнення до прояву індивідуальності й значущості; залучення до позакласної і позашкільної діяльності; становлення моральних почуттів, дружби, товариськості; наявність критичного ставлення до асоціальних проявів своєї поведінки і інших; становлення прояву обов'язку і відповідальності;

- *готовність*: до прояву самостійності, відстоювання власної позиції і точки зору; до самостійної адаптації у групі, суспільстві на основі раніше сформованого досвіду; до засвоєння більш широкого, ніж раніше спектру правил поведінки (норм) суспільного життя; до вибору певної моделі поведінки в різних умовах середовища; фізична готовність до всезростаючих навчальних навантажень, здатність регулювати навантаження у взаємозв'язку з фізичною готовністю до них; до здійснення спроб осмислити себе і інших, як громадян держави, жителів певного регіону; до взаємодії з оточуючими людьми в умовах школи і поза нею; до усвідомлення необхідності реалізації заданих норм соціальної взаємодії у суспільному житті до сприйняття і осмислення інформації засобів масової інформації, реклами.

Враховуючи те, що інформаційний простір – це один з головних засобів забезпечення юного громадянина знаннями, в т. ч. й громадянськими, ми виокремили його впливові чинники й конкретизували механізми громадянського виховання: зокрема, освітньо-пізнавальний, механізм, що забезпечує сприятливі умови для формування цієї інтегративної якості.

Відповідно до програми «Я – громадянин України» ми залучали підлітків-членів дитячо-юнацьких об'єднань до інтелектуальних видів діяльності, зокрема, до читання історичної, художньої української літератури (виокремити зміст, що характеризує історію розвитку українського народу), до

оформлення відповідних літописів, підготовки радіопередач, публікацій статей в місцевих газетах, організацій виставок тощо. З цією метою ми застосували методи впливу на свідомість, почуття і волю членів об'єднань з метою формування їхніх поглядів і переконань (бесіда, диспут, позитивний приклад); методи організацій й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, створення виховних ситуацій), а також інтерактивні методи, що передбачають взаємодію і співпрацю усіх учасників виховання.

Наприклад, члени інтелектуального об'єднання «Піфагор» (м. Рівне) пропагують українські історичні книжки, організують читачькі конференції «Відновлені імена в українській літературі», пошукову діяльність «З чого починається Батьківщина», виступають ініціаторами створення пересувних бібліотечок, акцій для збору і передачі книг у дитячі будинки. Характерною особливістю спільної діяльності дитячо-юнацького об'єднання і бібліотеки є те, що його члени виступили ініціатором створення на базі бібліотеки гуртка для молодших школярів «Читайко», групи літературознавців (реалізується принцип спадкоємності) і всіляко прилучають молодших до бібліотечно-інформаційних занять (формується інформаційна культура). Це допомагає членам об'єднань розвивати свої інтереси й потреби, удосконалювати свій кругозір і культуру, виховувати дбайливе ставлення до книги як джерела знань.

Ефективними у контексті нашої дослідно-експериментальної роботи є колективні творчі справи інтелектуального характеру, зокрема, освітньо-пізнавальні ігри «Великі українці», конкурси читців-декламаторів, літературні вечори «Хай палає свічка пам'яті», конференцій, присвячені творчості репресованих поетів і письменників «Улас Самчук. Повернутий із забуття», виставки-експозиції «Славетні люди нашого краю», диспути «Що значить бути громадянином», «круглі столи» до Міжнародного дня мови «Звідки ростуть ноги у питанні про двомовність», «В тобі великого народу ніжна і замріяна душа» тощо. Вони уможливають і старшим, і молодшим вільно висловлювати свою точку зору, аргументувати й відстоювати її, збагачувати мислення. А принцип культуровідповідності сприяє обміну досвідом, уміннями,

знаннями, формуванню духовності особистості. Він лежить в основі розв'язання творчих завдань: свята Книги, свята Рідної мови, Дня писемності, Дня науки; акцій «Подаруй книгу бібліотеці», виставок «Немає кращої землі, ніж та, що зветься рідним краєм», колективних творчих справ тощо.

Саме в процесі колективної творчої діяльності розкриваються й розвиваються творчі здібності членів дитячо-юнацьких об'єднань, їх схильності, уподобання, формується ціннісне ставлення до оточуючих людей, до довкілля, до різних видів діяльності. Усвідомивши себе як представника громадянського суспільства, підліток відчуває особистісну вартість іншої людини, поважає не лише внутрішній світ, але й переживання, погляди, потреби, бажання та інтереси оточуючих. Моральні ставлення виступають у ролі регуляторів у взаємовідносинах між особистістю та соціальною дійсністю.

Окрім цього, передбачаються й інші форми поширення інформації в умовах групи, об'єднання, колективу, школи. Наприклад, у школі члени клубу правознавців «Феміда» (м. Нововолинськ), пошукового клубу «Відлуння» (сmt. Шацьк), дитячо-юнацького інформаційного агентства «Пульс» (м. Нетішин) вивчають історію права, знайомляться з життям і діяльністю українського народу, положеннями Конституції України, організують зустрічі з працівниками правоохоронних органів, пропагують закон і право. Такі зустрічі поглиблюють патріотичні почуття, формують у членів дитячо-юнацьких об'єднань глибоку переконаність у необхідності громадського правопорядку, повагу до тих, хто зберігає спокій громадян. У співпраці члени об'єднань поглиблюють знання щодо права й законів співжиття, одержані в школі, передбачають форми діяльності, що забезпечують правопорядок, виховують прагнення працювати для розвитку держави.

Великого значення ми надаємо такій формі роботи, як діалог, у процесі якого відбувається не просто обмін інформацією, а висловлення точок зору, смислових позицій, ціннісних орієнтацій та взаємозбагачення досвідом. Це важливий вид діяльності (взаємоспілкування), що забезпечує насамперед процес формування громадянських ставлень. При цьому ми зосереджували увагу на

інваріантах діалогу [9, с. 47]: *мотиваційному* – викликає інтерес в учасників до його теми і діалогічної форми спілкування незалежно від рівня знань про моральні і громадянські цінності; *духовному* – дозволяє глибоко усвідомити і відчутти суть моральної цінності, що присвоюється, *критичному* – допомагає проаналізувати інформацію щодо проблеми моральних цінностей, усвідомити гіпотетичність проблеми, що вирішується; *конфліктному* – допомагає члену об'єднання віднайти протиріччя між своїм ставленням до предмета діалогу і участю в ньому; *сутнісному* – сприяє пошуку особистої суті, знаходженню моральних цінностей і їх прояв в реальному житті; *рефлексивному* діалозі – уможливило здійснення зворотного зв'язку між педагогами і респондентами, оцінення їх взаємодії; *зовнішньому* – уможливило взаємодія з зовнішнім світом, *внутрішньому* – діалозі із самим собою з метою самооцінки власних станів. У свою чергу, опиралися й на інваріанти внутрішнього діалогу: самосповідь (як внутрішній звіт перед самим собою), самопереконавання – один із найдієвіших інструментів самопроекування себе як особистості, відбору необхідної для цього інформації, подолання власних і чужих, неприйнятних установок, що перешкоджають адекватному сприйняттю дійсності; самонаказ (компонент емоційно-вольової саморегуляції, що забезпечує рішучі дії в умовах прозорості цілі й обмеженому часі для роздумів), самонавіювання (психорегулятор, що не потребує творчих особистісних зусиль під час розв'язання важких ситуацій); самопідкріплення (контролююча реакція саморегуляції життєдіяльності); а також соціально-педагогічних формах діалогу: диспуата «Бути людиною», «Я є листок на дереві буття...», психологічних практикумах «Правила щасливої людини», «У чому цінність мого життя» тощо; літописах «Історія мого роду в історії Батьківщини», колажах «Мої цінності», «Мій ідеал», самоаналізі творів «Лист самому собі», «Один тиждень мого самостійного життя», «Що б я зробив, якби міг усе»; колективних бесідах з циклу «Я і ми», «Я серед людей».

Листи-самозвіти стали поштовхом для подальшого діалогу-диспуту «Моє життєве кредо...», під час якого його учасники обговорили питання своєї ролі у житті і своїх обов'язків щодо себе, своєї родини, своєї Батьківщини. У процесі обговорення проблеми

такий диспут поступово перетворився на об'ємний діалог, у процесі якого респонденти самовиражалися і самостверджувалися, проявляючи свої індивідуальні властивості, реалізуючи в такий спосіб багато соціальних функцій, що забезпечило формування таких моральних якостей як дипломатичність, толерантність, інтелігентність тощо.

Вище зазначені форми роботи містять у собі великі можливості для розвитку в підлітків таких рис, як громадянськість, патріотизм, цілеспрямованість, наполегливість, бажання діяти творчо, на користь іншим людям і суспільству.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, громадянськість, як інтегративна якість особистості, полягає у формуванні гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю та ініціативою.

Список використаних джерел і літератури

1. Баришева О. І. Ціннісні орієнтації старшокласників / О. І. Баришева // Проблеми загальної та педагогічної психології, 2004. – Т. 5. – Ч. 1. С. 16–23.
2. Бех І. Д. Колектив як чинник створення унікальної ситуації виховання особистості / І. Д. Бех // Директор школи. – 2002. – № 6. – С. 8.
3. Боришевський М. Й. Громадянське виховання / М. Й. Боришевський // Психологічний довідник учителя: в 3-х кн. / Боришевський М. Й. [упоряд. В. Андрієвська; за заг. ред. С. Максименка]. – К. : [б. в.], 2005. – Кн. 1. – С. 52–53.
4. Вербицька П. В. Виховання громадянськості молоді через залучення до активної участі у житті місцевої спільноти / П. В. Вербицька // Вісник Львівського університету. Сер. Педагогічна: зб. наук. пр. / відп. ред.: Д. Грицюк. – Львів [б. в.], 2008. – Вип. 24. – С. 166–175.
5. Волжина О. И. Развитие идей гражданского воспитания подрастающего поколения (историко-педагогический аспект) / О. И. Волжина. – М. : 2001. – 167 с.

6. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // *Шлях освіти.* – 2000. – № 3. – С. 7–13.
7. Князев А. М. Гражданственность личности / А. М. Князев. – М. : Владос, 2007. – 257 с.
8. Лурия А. Р. Этапы пройденного пути: под. ред. Е. Д. Холмской / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1982. – 184 с.
9. Немов Р. С. Психология: Учеб. пос. для студ. высш. пед. заведений в 3 кн. Общие основы психологии // Р. С. Немов. – М. : Владос, 1999. – Кн. 1. – 641 с.
10. Охрімчук Р. Дитячі громадські об'єднання в Україні їх виховні можливості та пропозиції школі / Р. Охрімчук // Початкова школа. – 2005. – № 7. – С. 47–50.